Avoimet julkaisut tiedonhaun näkökulmasta

21.12.2017

Avoimella julkaisulla (Open Access, OA) tarkoitetaan, että julkaisu on Internetin kautta kokonaisuudessaan ilmaiseksi ja esteettömästi luettavissa, tulostettavissa ja kopioitavissa. Avointa julkaisemista on viime vuosina edistetty Opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittamissa hankkeissa.

Avoimen julkaisemisen vaatimus koskee erityisesti tieteellistä, julkisin varoin tehtävää tutkimusta ja siihen liittyvää julkaisutoimintaa.

Avoin julkaiseminen yleistyy

Monet tutkimuksen rahoittajat ovat ryhtyneet edellyttämään avointa julkaisemista, mikä on edesauttanut avoimen julkaisemisen lisääntymistä. Tyypillisiä avoimia julkaisuja ovat korkeakoulujen, tutkimuslaitosten ja viranomaisten tuottamat julkaisut, joiden tallennuspaikkoja ovat julkaisuarkistot.

Tällaisia julkaisuarkistoja on Suomessa toistakymmentä, esim. ammattikorkeakoulujen yhteinen julkaisuarkisto Theseus, yliopistojen omat julkaisuarkistot kuten Doria, Luonnonvarakeskuksen Jukuri, sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalan Julkari sekä valtioneuvoston Valto, joka sisältää ministeriöiden julkaisut. Julkaisuarkistoja voi etsiä maittain ja aihepiireittäin OpenDOAR-palvelusta.

Ammattikorkeakouluissa avointa julkaisemista pyritään toteuttamaan laajasti niin asiantuntijatiedon kuin tutkimustiedon välittämisessä. Hiljattain tehdyn selvityksen mukaan avoimien julkaisujen osuus ammattikorkeakoulujen henkilökunnan vuoden 2016 julkaisuista oli keskimäärin 55 %. SeAMKissa avoimien julkaisujen osuus henkilökunnan kaikista julkaisuista oli 71 %. Myös ammattikorkeakouluissa tehdyt opinnäytetyöt ovat pääosin avoimesti saatavissa.

Tiedelehtien avoimuuden moninaisuus

Avoimia kotimaisia tieteellisiä lehtiä tarjotaan Journal.fi -portaalin kautta. Palvelu sisältää tällä hetkellä noin 40 tieteellistä lehteä ja vuosikirjaa. Tavoitteena on kotimaisten tiedelehtien kattava avoin saatavuus, mutta vielä on ratkaisematta, millaisen rahoitusmallin turvin se voitaisiin toteuttaa. Kansainvälisten avoimien lehtien etsijälle on tarjolla DOAJ, Directory of Open Access Journals, johon valikoidaan lehdet tiettyjen laatukriteereiden perustella.

Tiedejulkaisemisen avoimuus kustannetaan yleisesti ns. kirjoittajamaksuilla, jolloin kirjoittaja maksaa kustantajalle tietyn maksun saadakseen artikkelinsa avoimeksi verkkoon. Tästä syystä tiedonhaussa voi päätyä lehtiin, joiden artikkeleista osa on avoimesti käytettävissä, mutta osa ei. Näitä lehtiä kutsutaan hybridilehdiksi

Artikkeli voi päätyä avoimeksi myös ns. rinnakkaistallentamisen kautta. Rinnakkaistallentaminen tarkoittaa, että alun perin maksullisessa julkaisukanavassa ilmestynyt artikkeli tallennetaan kustantajan luvalla esimerkiksi korkeakoulun julkaisuarkistoon. Rinnakkaistallenne on yleensä ns. final draft-versio eli viimeinen kirjoittajalta kustantajalle lähtenyt mahdollisen vertaisarvioinnin jo läpikäynyt korjattu versio, joka ei kuitenkaan ole ulkoasultaan saman näköinen kuin kustantajan julkaisema artikkeli. Myös vertaisarvioimattomia, korjaamattomia pre print-versioita löytyy esim. Google Scholarin hakutuloksista. Saman artikkelin monet eri versioiden esiintyminen tiedonhakutuloksissa on hämmentävää ja niiden erojen tunnistaminen vaatii tiedonhakijalta hyvää osaamista.

Avoimuuden harmaat alueet

Julkaisuarkistojen ja lehtiportaalien lisäksi tutkijoiden kaupalliset yhteisöpalvelut, kuten ResearchGate ja Academia.edu ovat käytön laajuudella mitattuna merkittäviä avointen julkaisujen välittämisen kanavia. Ne edistävät tiedon jakamista ja tutkijoiden verkostoitumista, mutta toisin kuin julkaisuarkistot, ne eivät turvaa tiedon säilyvyyttä, sillä julkaisuilla ei ole pysyviä tunnisteita. Ilmeistä on, että kirjoittajat tallentavat yhteisöpalveluihin myös sellaista aineistoa, joihin ei ole alkuperäisen kustantajan lupaa.

Vapaan saatavuuden edistämiseen liittyy muitakin lieveilmiöitä kuin ilman lupaa yhteisöpalveluihin tallennetut julkaisut. Tiedonhaussa voi kohdata myös piraattipalveluita, joista kuuluisin on tieteellisten artikkeleiden piraattipalvelu, Sci-Hub. Sen tietokannassa on yli 50 miljoonaan laittomasti tallennettua, monien merkittävien kaupallisten tiedekustantajien lehdissä julkaistuja artikkeleita.

Avoin julkaiseminen on houkutellut toimialalle myös ns. saalistajalehtiä. Nämä lehdet eivät huolehdi artikkeleiden vertaisarvioinnista ja toimitustyöstä, vaan niiden pääasiallinen tavoite on kerätä kirjoittajilta avoimen julkaisemisen kirjoittajamaksuja. Artikkelin laadun arvioiminen jää täten täysin lukijan vastuulle.

Avoimen saatavuuden rajat

Avoin julkaiseminen helpottaa tiedonsaantia, mutta monimuotoinen avoimen julkaisemisen maailma vaatii myös tiedonhakijalta hyvää ymmärrystä tiedontuottajista, tiedon julkaisemisen tavoista ja erilaisten tiedonhakuvälineiden hallintaa. Tiedon arviointitaitojen merkitystä ei voi liikaa korostaa. Avoimesti verkossa oleva tieto löytyy googlettamalla, mutta sen löytäminen vaatii monesti edistyneitä googletustaitoja. Myös tiedonseurannan osaamisen merkitys ja verkostoituminen korostuvat, koska tietoa välitetään yhä enenevissä määrin sosiaalisen median palveluja hyödyntävissä asiantuntijaverkostoissa.

Avoimen julkaisemisen yleistymisestä huolimatta kannattaa pitää mielessä, että kaikki tieto ei suinkaan ole vapaasti verkossa. Suuri osa siitä on edelleen maksumuurin takana. Kaikki tieto ei myöskään ole saatavana verkosta, vaan merkittävä osa siitä on edelleen käytettävissä painetuina kirjoina ja lehtinä. Tämä koskee erityisesti ammatillista ja asiantuntijatietoa.

*Avoimuuden lisääminen korkeakoulujen käyttäjälähtöisessä innovaatioekosysteemissä –hanke***Jaana Latvanen**

informaatikko, SeAMK Kirjasto

Seliina Päällysaho
tutkimuspäällikkö, SeAMK